

Cuprins

Introducere	7
<i>Vintilă Mihăilescu, Cătălin Augustin Stoica</i>	
Fațetele multiple ale nemulțumirii populare: o schiță sociologică a protestelor în Piața Universității din ianuarie 2012	19
<i>Cătălin Augustin Stoica</i>	
Lumile diferite ale protestelor din Piața Universității 2012 și „ambasadorii” lor: construcția dramaturgică a cadrelor de protest	80
<i>Alfred Bulai</i>	
Flexibilizarea structurilor prin resurgența agenților sociali ? O analiză socio-constructivistă a protestelor din Timișoara	112
<i>Emanuel Copilaș</i>	
Suspendarea consensului în „Piețele” Universității: tehnopolitică, anticomunism și hegemonia neoliberalismului	161
<i>Adrian Deoancă</i>	

„Cine nu sare, nu vrea schimbare !”: o analiză a mișcărilor de protest din ianuarie-februarie 2012 din Cluj	198
<i>Călin Goina</i>	
Antropologia muzicală a protestelor politice și arta scandărilor populare	232
<i>Marin Marian-Bălașa</i>	
Considerații cu privire la unele aspecte globale și locale ale protestelor din Piața Universității (ianuarie 2012) ...	248
<i>Andrei Țăranu</i>	
Toți eram ultrași... – Interviu cu Bogdan Iancu și Dinu Guțu	266
<i>Vintilă Mihăilescu</i>	
Piața Universității nici n-a început – Interviu cu Claudiu Crăciun	281
<i>Vintilă Mihăilescu</i>	
Televiziunea și revolta. După 22 de ani, o nouă răfuială	293
<i>Costi Rogozanu</i>	
Piața Universității: cealaltă poveste	308
<i>Sabina Stan</i>	
Despre autori	314

Fațetele multiple ale nemulțumirii populare: o schiță sociologică a protestelor în Piața Universității din ianuarie 2012¹

Cătălin Augustin Stoica

Manifestațiile de protest din luna ianuarie 2012 i-au luat prin surprindere atât pe reprezentanții PDL, cât și pe unii observatori ai realităților românești. Pentru reprezentanții actualei coaliții guvernamentale protestele erau neașteptate, întrucât considerau că populația se resemnase în fața dificultăților dramatice generate de criza economică și măsurile dure de austeritate adoptate cu mai bine de 18 luni în urmă. Analizii politici (îndeosebi cei situați clar de partea USL) păreau a se fi resemnat și ei în fața așa-zisei pasivități proverbiale a românilor, sintetizată cu umor amar în formula „mămăliga nu explodează”. Nu doar momentul și scînteia protestelor au surprins, ci mai ales contururile lor sociale.

¹ O versiune extinsă a acestui studiu a fost publicată în revista „Sociologie românească”, nr. 1/2012. Acest capitol a beneficiat de pe urma discuțiilor cu Bogdan Iancu, Vintilă Mihăilescu, Alfred Bulai și Dorel Abraham. Lui Bogdan Iancu i se cuvin mulțumiri speciale pentru numeroasele sale clarificări și sugestii. Orice erori de interpretare și analiză îmi aparțin în întregime. Această lucrare a fost finanțată din contractul POSDRU/89/1.5/S/62259, proiect strategic „Științe socio-umane și politice aplicative. Program de pregătire postdoctorală și burse postdoctorale de cercetare în domeniul științelor socio-umane și politice” cofinanțat din Fondul Social European, prin Programul Operațional Sectorial Dezvoltarea Resurselor Umane 2007-2013.

Mă refer aici la eterogenitatea extrem de mare a participanților, diversitatea impresionantă a sub-temelor de protest, ingeniozitatea și dinamismul manifestațiilor, accentul pus de protestatari pe ideea de unitate, în ciuda unor interese multiple și divergente, și – nu în ultimul rând –, respingerea de către manifestații a modului actual de a face politică.

Unii comentatori – grăbiți și entuziasmați – au catalogat manifestațiile drept o nouă revoluție; alții au considerat protestele drept o variantă autohtonă a mișcării „*Indignafilor*” („*Indignados*”), începută în mai 2011 în Spania. De cealaltă parte a baricadei, reprezentanții puterii au identificat în proteste simburii unei mișcări anarhiste, pornite de o „mahala ineptă”, „viermi” sau „ciumpalaci” – persoane incapabile să înțeleagă și să aprecieze avantajele tăierilor salariale și caracterul profund democratic al guvernării prin monolog și asumarea repetată a răspunderii în Parlament. Pentru alți apropiați ai puterii, protestele din țară (dar mai ales cele din București) nu erau veritabile, ci reprezentau o piesă regizată de opoziția politică și unele televiziuni private apropiate acesteia.

În paginile următoare, voi aborda protestele din ianuarie 2012 din Piața Universității. Avînd în vedere diversitatea și dinamica lor, dar și apropierea temporală de evenimentele din ianuarie, scopul principal al demersului meu este de a furniza o *schită* sociologică a manifestațiilor recente. Bazîndu-mă pe observații directe asupra Pieței, pe relatări din media și pe discuții cu participanți la aceste proteste, voi încerca să trasez cîteva tipare de analiză și să identific posibile direcții de cercetare viitoare. Desigur, unele voci ar putea considera că o analiză sociologică – fie ea și sumară – a manifestațiilor din ianuarie 2012 este prematură întrucît, într-o formă sau alta, protestele din București continuă sau s-ar putea amplifica din nou odată cu venirea primăverii. Nu exclud

această posibilitate. dar acest lucru nu mă împiedică cu nimic să mă refer la evenimentele care s-au petrecut într-o perioadă relativ bine delimitată (i.e., din 12 ianuarie pînă în 8 februarie 2012). Cititorii care ar dori o tratare amănunțită și exhaustivă a protestelor din ianuarie 2012 nu vor găsi în aceste pagini răspunsuri la așteptările lor. De asemenea, nu mi-am propus să ofer verdicte sau predicții infailibile cu privire la evoluțiile viitoare ale Pieței.

Schița sociologică propusă are următoarea structură: prima parte conține cîteva precizări conceptuale și o analiză a apariției protestelor din perspectivă structurală ori macro. Analiza se bazează pe modelul secvențial propus de Smelser (1962) în teoria sa clasică cu privire la emergența comportamentelor colective și a mișcărilor sociale („*value-added theory*”). La capitolul mobilizării protestatarilor, aduc în discuție și elemente din teoria *cadrelor sociale ale mișcărilor colective* (Snow, Rochford, Worden și Benford, 1986; Snow și Benford 1988, 1992; Snow, Vliegenthart și Corrigan-Brown, 2007). În partea a doua, analizez comportamentele colective de protest din ianuarie 2012 din punctul de vedere al scopului, duratei și organizării lor. În aceeași secțiune iau în discuție o serie de asemănări și deosebiri între, pe de o parte, manifestațiile din ianuarie 2012 și – pe de altă parte – fenomenul Pieței Universității din 1990 și protestele din Spania. Deși multe sub-teme de protest din ianuarie 2012 au avut un caracter local, manifestațiile au fost influențate și de dinamica *societății mondiale (world society)* – un regim cultural-instituțional global (Meyer, 2009). Tiparul instituțional al societății mondiale are un impact major asupra tuturor actorilor, de la indivizi la burocrația de stat, generînd o *remarcabilă similaritate organizatorică* în domenii precum educație, management, drept, guvernare, dar mai ales mișcări sociale. În cea de-a treia parte, analizez diversitatea manifestațiilor din ianuarie 2012 din perspectiva abordării tipologice în sociologie (Lazarsfeld, 1972;

Stinchcombe, 1968) și închei cu o serie de considerații asupra recentelor proteste din București.

1. O abordare structurală a protestelor din Piața Universității 2012

Manifestațiile din ianuarie 2012 au fost tratate, uneori, în mass-media autohtonă în termeni de „mișcare socială”. Fără îndoială, în piață au existat grupuri care ar putea constitui nuclee ale unor viitoare mișcări sociale însă, din perspectivă sociologică, manifestațiile în cauză intră în categoria comportamentelor colective. Mișcările sociale sunt „eforturi colective, care au drept scop promovarea unor schimbări sociale sau, dimpotrivă, rezistența la schimbare, eforturi ce au loc în cadrul unui grup, al unei societăți sau la nivel global” (Benford, Gongaware și Valdez, 2000: 2717). Comportamentul colectiv este o formă de comportament social în care „regulile ori normele uzuale încetează să mai ghideze acțiunile indivizilor, astfel că aceștia, în mod colectiv, transgresează, încalcă ori subminează structurile de interacțiune existente” (Turner, 2000: 348).

Deși mișcările sociale se exprimă (și) prin intermediul unor comportamente colective de tipul manifestațiilor de protest, spre deosebire de comportamentele colective, mișcările sociale au un grad mult mai înalt de formalizare (i.e., au un scop comun explicit formulat, lideri formali, structuri clar definite și instituționalizate în așa-numitele organizații ale mișcărilor sociale [*social movements organizations* or *SMOs* în literatura anglo-saxonă]). În schimb, în categoria comportamentelor colective intră fenomene extrem de diverse: greve, manifestații ale suporterilor unei echipe de fotbal, acțiuni de protest, reacții de tipul panicii colective, mitinguri de susținere a unui partid sau lider politic, ciocniri violente

între diverse grupuri ori reacții emoționale ale publicului (la concerte, spectacole etc). Dintre trăsăturile comportamentului colectiv reținem, potrivit lui S. Chelcea (2010: 81), spontaneitatea, existența unor norme divergente în raport cu cele uzual acceptate și emergența unor noi norme care ghidează comportamentul indivizilor.

Așa cum voi discuta în cele ce urmează, marea diversitate socială a participanților la manifestațiile din Piața Universității din 2012, eterogenitatea și caracterul uneori contradictoriu al multor revendicări, dinamica și spontaneitatea lor, absența unor lideri formali și gradul relativ scăzut de organizare plasează demonstrațiile în discuție în categoria *comportamentelor colective*, mai exact a *sub-tipului mișcărilor de protest*. În opinia lui Turner (2000), în literatura de specialitate pe această temă pot fi distinse două direcții majore de abordare: o direcție ce se concentrează asupra comportamentelor participanților (*nivel micro* ori abordări de psihosociologie, vezi la acest punct și S. Chelcea, 2010) și o direcție ce vizează structuri și forme instituționale mai largi (*nivel macro*) responsabile de emergența unor comportamente colective (de obicei, mișcări de protest).² Potrivit aceluiași Turner

² Studiile *sociologice* pe tema comportamentului colectiv sunt mai puțin numeroase decât cele pe tema conexasă a mișcărilor sociale. Bunăoară, în 1974 puțini sociologi americani menționau „comportamentul colectiv” drept principal domeniu de specializare și puțini universitari americani predau cursuri dedicate exclusiv acestui subiect (Quarantelli și Weller *apud* Marx și Wood, 1975: 363). Deși lucrurile s-au schimbat de atunci, numărul studiilor sociologice asupra comportamentului colectiv a rămas inferior numărului studiilor din domenii înrudite precum cel al sociologiei politice sau al mișcărilor sociale. Acest lucru se datorează redirecționării atenției cercetătorilor spre analiza *proceselor de mobilizare* ori asupra modului în care mișcările sociale reușesc să acceseze resursele și să recruteze aderenți pentru a se dezvolta și a-și atinge scopurile. Potrivit lui Walder (2009: 394-396),

(2000), abordările la nivel micro includ teorii ale interacțiunii sociale în mulțime (e.g., Blumer, 1939, Le Bon, 1990, Moscovici, 1994, Turner și Killian, 1972) și teorii ale convergenței comportamentelor indivizilor în mulțime (e.g., Berk, 1974, Granovetter, 1978). Abordările macro ale comportamentelor colective includ contribuții notabile precum cele ale lui Davies (1962), Gurr (1970) și Smelser (1962).³

În cele ce urmează mă voi concentra asupra abordărilor de tip structural ori macro a comportamentelor colective. Pentru Davies (1962) și Gurr (1970) comportamentele colective de tipul mișcărilor de protest și al celor revoluționare sunt generate de *deprivare relativă (relative deprivation)*: „percepția de către actorii sociali a unui decalaj între așteptările lor cu privire la obținerea unor „bunuri” valorizate (*value expectations*) și posibilitățile (*reale* – nota mea) de a le obține (*value capabilities*)” (Gurr, 1970: 24). După cum subliniază Walder (2009: 395), existența unor condiții

această redirectionare a atenției către fenomenele de mobilizare reprezintă o încercare de reconstrucție îngustă a problematicii mișcărilor sociale. Caracterul îngust ori limitat al acestei reconstrucții se datorează, potrivit lui Walder (2009), ignorării unora dintre subiectele care ocupau în trecut un loc central în acest domeniu: analiza *cauzelor* mișcărilor sociale și – mai ales – a *diferențelor* dintre *orientările politice* ale mișcărilor sociale (sublinierile îmi aparțin).

³ Multe mișcări sociale debutează ca mișcări de protest (pașnice sau violente, spontane sau planificate); din acest motiv, unele dintre studiile pe tema mișcărilor sociale furnizează explicații valide și asupra cauzelor protestelor fondatoare. Întrucât acest capitol l-am scris la mai puțin de două luni de la debutul protestelor din București, iar o mișcare socială izvorâtă din aceste proteste nu s-a conturat încă, principalele criterii de clasificare și perspective de analiză sunt cele ce țin de domeniul comportamentelor colective. Asta nu exclude însă invocarea în analiza comportamentelor colective a unor explicații furnizate de teoreticieni ai mișcărilor sociale (vezi la acest punct foarte buna trecere în revistă și problematizare oferită de Walder [2009]).

economice dificile *nu* generează *univoc* mișcări de protest; sărăcia generalizată nu îi transformă automat pe indivizi în protestatari sau revoluționari. Este vorba de *modul* în care indivizii își evaluează *propria situație* (economico-socială), *în raport cu alți indivizi sau alte grupuri*. Altfel spus, șansele apariției unor mișcări colective de protest tind să crească, mai ales, în perioade în care se înregistrează o creștere a standardului de viață al unor grupuri sau indivizi, în vreme ce majoritatea rămîne în urmă din acest punct de vedere.

Potrivit lui Tilly (1978), teoria deprivării relative nu oferă explicații satisfăcătoare cu privire la modul în care grupurile sociale se mobilizează pentru a promova schimbări sociale revoluționare. De asemenea, atenția teoreticienilor deprivării relative s-a îndreptat aproape exclusiv asupra mișcărilor politice violente, cu scopuri revoluționare. Ori, așa cum voi discuta în acest studiu, comportamentele colective și mișcărilor sociale îmbracă în prezent forme mult mai variate; în plus, multe dintre ele nu doresc neapărat să provoace schimbări radicale de tipul revoluțiilor.

Desigur, unele dintre elementele teoriei deprivării relative pot fi invocate pentru a înțelege protestele din Piața Universității din ianuarie 2012. Așa cum o atestă datele unor sondaje de opinie, există numeroase nemulțumiri și frustrări legate de actuala situație economică și politică din România. Fondul general al problemei este diferit de cel postulat în teoria deprivării relative (i.e., așteptările majorității oamenilor sunt extrem de scăzute), iar revendicările multor participanți din Piața Universității nu aveau un caracter revoluționar în sens strict, ci doar figurativ.

Din acest motiv, cred că în analiza evenimentelor din ianuarie 2012 ar fi utilă invocarea teoriei valorii adăugate (*value-added theory*) a lui Smelser (1962) – o abordare de nivel macro al cărei merit, printre altele, ține de capacitatea de a explica fenomene de o varietate extrem de mare, de la panici colective la modă, la

mișcări sociale. Smelser (1962) identifică șase condiții necesare (ori determinanți ai) emergenței unor comportamente colective: 1) *structuri favorizante (structural conduciveness)* – condiții sociale, politice și legale, care favorizează sau inhibă adoptarea unor strategii de acțiune particulare (în detrimentul altora) în vederea inițierii unor forme de protest sau mișcări sociale; 2) *tensiuni structurale (structural strain)* definite drept nemulțumiri populare sau conflicte latente între diverse grupuri; 3) *aparitia și răspîndirea unor credințe ori opinii generalizate (the growth and spread of generalized beliefs)* cu privire la sursa tensiunilor structurale (a se vedea la acest punct contribuțiile ulterioare din câmpul teoriei cadrelor sociale ale mișcărilor colective [e.g., Snow et al., 1986; Snow și Benford, 1988, 1992; Snow et al., 2007], inspirate din analiza clasică a lui Goffman [1974]); 4) *factori precipitanți (precipitating factors)* constînd în evenimente, incidente, declarații sau acțiuni care declanșează mișcări de protest; 5) *mobilizarea pentru acțiune (mobilization of participants for action)*, care include strategii de natură a asigura resurse materiale, umane și mijloace de comunicare necesare acțiunii colective; 6) *modul în care operează factorii de control social (the operation of social control)* are o influență covârșitoare asupra emergenței comportamentelor colective și a mișcărilor sociale. După cum spune Smelser (1962: 17), „în măsura în care analiza formelor de control social implică analiza acțiunilor care împiedică, inhibă sau diluează efectele factorilor menționați anterior, acest al șaselea factor este unul de tip *contra-determinant*”.

Înainte de a trece la analiza Pieței Universității 2012 din perspectiva teoriei lui Smelser (1962), trebuie făcute cîteva precizări. Teoria lui Smelser (1962) este mult mai complexă decît ar sugera o prezentarea mea sumară de mai sus. Inspirată de Talcott Parsons (1951) și Robert K. Merton (1957), teoria lui Smelser postulează existența unei relații ierarhice între „valori→norme